

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KREITI YA 12

SEPEDI LELEME LA GAE (HL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

DIBATSELA 2018

MEPUTSO: 70

NAKO: Diiri tše 2

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 9.

DITAELO LE TSHEDIMOŠO

1. Lephephe le, le arotšwe ka DIKAROLO TŠE THARO:
KAROLO YA A: Tekatlhaloganyo (30)
KAROLO YA B: Kakaretšo (10)
KAROLO YA C: Dibopego le melao ya tšhomišo ya polelo (30)
2. Bala ditaelo ka moka ka tlhokomelo.
3. Araba dipotšišo KA MOKA.
4. Thoma KAROLO YE NNGWE le YE NNGWE letlakaleng LE LEFSA.
5. Thala mothalo ka morago ga KAROLO YE NNGWE le YE NNGWE.
6. Dikarabo di nomorwe go swana le dipotšišo.
7. Tshela mothalo ka morago ga karabo YE NNGWE le YE NNGWE.
8. Hlokomela mopeleto le tlhamo ya mafoko.
9. Nako yeo e akanywago ge go arabja lephephe le e ka ba ka tsela ye:
KAROLO YA A: Metsotso ye e ka bago ye 50
KAROLO YA B: Metsotso ye e ka bago ye 30
KAROLO YA C: Metsotso ye e ka bago ye 40
10. Ngwala ka bothakga le ka mongwalo wa go balega.

KAROLO YA A: TEKATLHALOGANYO**POTŠIŠO YA 1: GO BALELA TLHALOŠO LE KWEŠIŠO****1.1 SETŠWELETŠWA SA A****TŠHILAFALO YA MOYA**

1	Mokgatlo wa lefase wa tša Maphelo (<i>World Health Organisation</i>) o utollotše gore tšhilafalo ya moya ke tlhobaboroko maphelong a batho ebile e ka hlola mathata a tša maphelo le dikotsi lefaseng ka bophara. Go na le dilo tša go fapafapana tšeo di hlolago tšhilafalo ya moya, go swana le meši yeo e tšwago difatanageng, mellong ya hlaga, disekereteng, mebaeneng ya malahla, difemeng tša go fapafapana, ditofong tša malahla le mellong, bjalobjalo.	5
2	Difatanaga tše di ntšhago meši ga se tša dumelelwa go ba ditseleng ka ge tše di di šetšego morago di ka hlola dikotsi ka lebaka la go se bonagale gabotse ga tsela. Lehu la Mohumagadi Selwailwai le hlotšwe ke kotsi ya sefatanaga. Tsela e be e sa bonagale gabotse tšatši leo ka baka la meši yeo e bego e etšwa difatanageng tše dingwe le muši wa hlaga yeo e bego e fišitšwe ka thoko ga tsela. Go ya ka pego ya leho leo le tšwago pitšeng, tsela e be e tletše ka difatanaga tšeo di bego di eme di gakantšhitšwe ke leswiswi leo le bego le hlotšwe ke meši ya go hlolwa ke difatanaga le hlaga. Ka lebaka la go se bonagale ga tsela, sefatanaga sa Mohumagadi Selwailwai se ile sa thula sefatanaga seo se bego se eme pele ga sona. Ka wona motsotso woo lehu matantšhane la khukhuna la mo topa go sa letelwa. Ka ge tsela e be e sa bonagale gabotse go tšere nako gore ba thušo ya pele ba fihle lefelong leo kotsi e diregilego go lona.	10 15 20
3	Ge go sa ithwelwe megono bjalo, muši wa hlaga le ona o be o tšwetša tema ya ona pele, o oketšega motsotso ka motsotso. Gwa swiswala gwa re swi, dikgomo tšeo di bego di sa gakantšhitšwe ke mollo wa hlaga tša thoma go kitima di sa tsebe mo di yago gona ka ge tsela e be e sa bonagale. Tše dingwe tša leba Bohlabela, tše dingwe tša ya Bophirima mola tše dingwe di ile tša phapharega di lebile Lebowa mo go lego tsela ya difatanaga. Botse bo bonwe ke bao ba lego kgauswi. Go ile gwa kwagala fela piipii ya dihuthara tša difatanaga e le ge di leka go phema dikgomo tšeo di bego di iphošetša tseleng di tšhaba mollo wa hlaga. Boraditimamollo le bona ba ile ba ikgaša lefelong leo ka ponyo ya leihlo.	25 30
4	Muši wa disekerete le wona o kgatha tema ye kgolo tšhilafalong ya moya. Muši wo o kotsi kudu. Batho ge ba ka o hema, kudukudu bao ba nago le bolwetši bja mafahla goba bana ba bannyane ka ge mafahla a bona e sa le a mananana, ba ka thibana gomme ba se sa kgona go hema. Mosadi yo a ithwelego le yena ga se a swanela go ema kgauswi le motho wa go kgoga sekerete, ka ge muši wa sona o ka ba kotsi bophelong bja lesea leo a le rwelego. Ge motho yo a hemilego muši wo wa go se lokele maphelo a batho a ka se išwe bookelong ka bjako, ruri selemo e tla ba ngwagola. Go tloga go le pepeneneng gore muši le mafahla ke katse le legotlo. Thušo ya pele e bohlokwa gore motho a hwetše moya wo o hlwekilego ka gore go diega ga botšhwene ke go gadima morago. Moya wa go hlweka o bohlokwa kudu maphelong a batho ka moka.	35 40

1.2 **SETŠWELETŠWA SA B**

[www.google.co.za]

- 1.2.1 Kgetha karabo ya maleba. Ke khuduego efe ya maikutlo yeo e utollwago ke leswiswana le?
- A Makalo
B Lethabo
C Letšhogo
D Kganyogo (1)
- 1.2.2 Ke eng se se laetšago gore lefelo le le aparetšwe ke tšhilafalo ya moya? (1)
- 1.2.3 Bapetša seo se tšweletšwago ke seswantšho mo setšweletšweng sa B le diteng tša setšweletšwa sa A TEMANENG YA 1. (2)
- 1.2.4 Hlaloša magato ao a ka tšewago kgahlanong le go tšhungwa ga hlaga. Efa dikarabo TŠE PEDI. (2)
- 1.2.5 Hlatholla dilo TŠE PEDI tšeo baotledi ba swanetšego go di dira gore ba se hlagelwe ke kotsi mmileng wo. (2)
- 1.2.6 Na o bona boradipolase ba tla angwa ke mollo wo wa hlaga? Fahlela karabo ya gago ka dintlha TŠE PEDI. (2)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO**POTŠIŠO YA 2**

Akaretša temana ye ka go tšweletša dikgopolokgolo tšeo di laetšago ka fao go bala go lego bohlokwa ka gona bathong.

ELA HLOKO:

1. Kakaretšo e be ka tsela ya temana ya dintlha TŠE 7.
2. Mantšu a se fete a 90.
3. Ga se wa swanela go ngwala hlogo ya kakaretšo.
4. Bontšha palo ya mantšu mafelelong a kakaretšo.

SETŠWELETŠWA SA C**GO BALA KE BOPHELO**

Go bala ke motheo wa go phela gabotse setšhabeng. Ke mathomomayo a go oketša tsebo. Setšhaba seo se sa balego se hlaelwa ke tsebo. Ka go bala o kgona le go kwešiša melawana yeo e ngwadilwego godimo ga mapotlelwana a dihlare le ge e le ditemošo le ditšhupetšo tša maleba mebileng. Tsebo yeo re e hwetšago dipukung, dikuranteng goba dikgatišobakeng tšeo re di balago e re thuša go bona bophelo ka leihlo le le bulegilego.

Ge re bala re kgona go kwešiša ditiragalo tša mafaseng a go fapana. Ga go na motho yo a swanetšego go gapeletšwa go bala. Go bala go tšwa botebong bja pelo ya motho. Motho yo a tlwaetšego go bala, go ba boima go yena go kgaogana le go bala. Bagwera bao ba balago mmogo ba na le khuetšo ye botse. Ba kgona go ahlaahla tshedimošo yeo ba e hweditšego ge ba bala. Re gopole gore le ge re ka loba tšohle maphelong a rena, ga go yoo a kago re amoga tsebo.

Go bala go kaonafatša tsebo ya mmadi. Tlotlontšu ya gagwe e a gola gomme a kgona le go bolela ka boitshepo mafelong a a fapanego. Go na le tumelo ya gore go bala metsotswana pele o robala go ka thuša motho gore a swarwe ke boroko. Boroko bo bohlokwa bathong ka moka. Bo thuša motho gore a kgone go lebana le mešongwana ya letšatši le le latelago. Ka nako ye nngwe mathata goba go nagana kudu go ka šitiša motho go robala. Go bala go tloša bodutu. Tshedimošo go tšwa dingwalong e fa motho khutšo ye e tebilego ya monagano. Motho a ka lebala tšohle gomme a ikhwetša a le lefasaneng la sengwalo. Ga se phošo gore go bala le go phela ke monwana le lenala. Motho a ka bala sengwalo kae le kae a emetše motho goba senamelwa. Sengwalo ga se na pelaelo, gongwe le gongwe moo se išwago gona se a dumela.

[Boitlhabelo]

KAROLO YA C: DIBOPEGO LE MELAO YA TŠHOMIŠO YA POLELO**POTŠIŠO YA 3: TSHEKATSHEKO YA PAPTŠO**

Bala papatšo ya ka tlase gomme o arabe dipotšišo.

SETŠWELETŠWA SA D

**PHAKIŠA! O REKE SENOKI SA *WHITE CHEDDAR*,
O BOLOKE TŠHELETE!**

Hwetša tše pedi ka theko ya se tee.
Bana ba itatswa menwana, bose bja *dipop-corn* ...

Leletša: 0800 164 506 – Gare ga beke: 09:30–16:00/
Etela: www.club-house.canada.com

[E amantšwe go tšwa go: www.google.co.za]

- 3.1 Kgetha karabo ya maleba. Mmapatši o bapatša ... papatšong ya gagwe.
- A *dipop-corn*
B sekotlelo sa *dipop-corn*
C senoki sa *white cheddar*
D lebotlelwana la oli (1)
- 3.2 Tsopola polelo ya go jabetša yeo e dirišitšwego papatšong ye. (1)
- 3.3 Ka dintlha TŠE PEDI efa tshedimošo ye bohlokwa ye e tlogetšwego mo papatšong. (2)
- 3.4 Hlaloša tirišo ya leswao la tlabego le la tlogelo mo papatšong ye. (2)
- 3.5 Ka dintlha TŠE PEDI laetša ka fao thekniki ya seswantšho sa *dipop-corn* e šomišitšwego go goga šedi ya bareki ka gona. (2)
- 3.6 Sekaseka ka moo mmapatši a sekametšego ka lehlakoreng le tee ka gona papatšong ye. (2)

[10]

POTŠIŠO YA 4: TSHEKATSHEKO YA KHATHUNE

Bala khathune ya ka tlase gomme o arabe dipotšišo.

SETŠWELETŠWA SA E

[E amantšwe go tšwa go: www.google.co.za]

- 4.1 Kgetha karabo ya maleba. Khathune ye e bontšha molaodi le ...
- A mokgopedi.
B mongwaledi.
C moromiwa.
D molekane. (1)
- 4.2 Fetolela lefoko le go polelotharedi:
'Pego yona go e tliša ke e tlišitše'. (1)
- 4.3 Bapetša sebopego sa PUDULA YA 1 le 2 go tšwa khathuneng ye. (2)
- 4.4 Bontšha ka fao peakanyo ya khathune ye e utullago lefelo la ditiragalo ka gona. Fahlela karabo ya gago ka lebaka. (2)
- 4.5 Hlatholla ka fao lenyatšo le tšweleditšwego ka gona PUDULENG YA 2. Efa dintlha TŠE PEDI. (2)
- 4.6 Na tirišo ya ditho tša mmele tša monna yo a lego khathuneng di re utollela maikutlo afe? Thekga karabo ya gago ka lebaka. (2)

[10]

POTŠIŠO YA 5

Bala temana ya ka tlase gomme o arabe dipotšišo tša ka tlase.

SETŠWELETŠWA SA F**AMOGELA**

Kamogelo ya go palelwa ke karolo ye nngwe ya go ithuta ye bohlokwa go barutwana. Dipoelo ge di hweditšwe dikolong gomme di nyamiša, di amogelwe ka ge go thwe sa tema ke go boeletšwa. Ka moka re ithuta dilo tše dintši tseleng ya katlego. **morutwana yo bohlale ge a sa tšwelela hlahlobong o re:** 'Di mphahlile fela ke tla ba moepathuse.'

5

Go amogela, go palelwa le go iteka gapegape ke mathomo a katlego. Maleka ga se makgona, makgona ke maboeletša. Go ithutwa ka diphošo gore bophelo bo be kaone. Motho a itlwaetše go amogela ditlhohlo tše a gahlanago le tšona gabotse gore a se be le kgatelelo ya monagano. Kamogelo ke sebetša se segolo bophelong. Go se amogele maemo ao o ikhwetšago o le ka gare ga ona, ke go se phele ka tokologo.

10

[Boitlhamelo]

- 5.1 Tsopola leitiri go tšwa lefokong la pele. (1)
- 5.2 Ngwalolla lefoko le le latelago gomme o phošolle mo go fošagetšego.
morutwana yo bohlale ge a sa tšwelela hlahlobong o re: (2)
- 5.3 Šomiša lekopanyi la gago go kopanya mafoko a ka tlase go hlama lefoko:
Maleka ga se makgona, makgona ke maboeletša.
Go ithutwa ka diphošo gore bophelo bo be kaone. (1)
- 5.4 Diriša lešalašala le, 'tšona', lefokong la gago go laetša kgatelelo. (2)
- 5.5 Ngwala lefoko le le latelago ka lebaka le le fetilego le le le tlogo:
Kamogelo ke sebetša se segolo bophelong. (2)
- 5.6 Diriša mantšu a, 'mphahlile' le 'sebetša' mafokong a gago go laetša tlhalošo ya pepeneneng. (2)

[10]

PALOMOKA YA KAROLO YA C: 30
PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 70